

(Rahva)meditsiini seminar MEDICA

TEESID

10. detsember 2004
Tartu

Interdistsiplinaarne (rahva)meditsiinikonverents "Medica"

Eesti Kirjandusmuuseumi saalis

10. detsember 2004 aastal.

Rahvameditsiini uuringud on seni olnud ühelt poolt valdavalt folkloristide ja etnoloogide n.n. siseasi, pisut teisest aspektist on sellega tegelnud meditsiiniloolased, kolmandast aga taimravist vms huvitatud meedikud. Ent tänapäeval on rahvapärимuse uurijad hakanud käsitlema ajas üha lähemaid perioode ja sedastanud, et üldise haridustausta areng on suurendanud ja ka inimeste teadmisi meditsiinivaldkonnast, seega muutnud rahvapäraseid ravivõtteid ja käibetõdesid.

Valdavalt käsitlevad ettekanded rahvapäraseid ravivõtteid (Piret Paal halltõvest) ja ravivahendeid (Renata Sõukand taimraviga kaasnevatest tekstidest), kuid jõuavad ka tänapäevase meditsiinipärимuseni (Marju Kõivupuu). Meditsiiniloolane Ken Kalling heidab pilgu loomakasvatuse valdkonda, käsitledes talupoeglikku tüttervishoidu.

Etnopsühhiaatriast kõneleb filoloogiadoktor Mare Kõiva ja depressiooni neuromehhanismidest oma ala tippteadlaste hulka kuuluv Jaanus Harro.

Kava

Kell 9. Avamine.

Kell 9.10 Piret Paal. Halltõvega seotud tõrjevõtete liigitamine.

Kell 9.40 Marju Kõivupuu. Rahvas ja meditsiin kaasaja üliõpilaspärимuses.

Kell 10.10 Renata Sõukand. Millest räägib taimeravi tekst.

Kell 10.40 Teepaus

Kell 11. Jaanus Harro. Depressiooni neuromehhanismid.

Kell 11.30. Mare Kõiva. Depressioon etnopsühhiaatrias.

Kell 12. Ken Kalling. Talupoeglik tüttervishoid.

Konverentsi korraldavad Eesti Kultuuriloo ja Folkloristika Keskus, Eesti Kirjandusmuuseumi folkloristika osakond ja Eesti Folkloori Instituut.

Sisukord

Halltõvega seotud tõrjevõtete liigitamine	5
<i>Piret Paal</i>	
Rahvas ja meditsiin kaasaja üliõpilaspärimuses	7
<i>Marju Kõivupuu</i>	
Millest räägib taimeravi tekst	8
<i>Renata Sõukand</i>	
Depressioonist rahvameditsiinis	9
<i>Mare Kõiva</i>	
“Talupoja-eugeenika”	13
<i>Ken Kalling</i>	

Halltõvega seotud tõrjevõtete liigitamine

Piret Paal, TÜ

Ühiskonnas, kus igapäevane elu oli karm, oli hea tervis kõige väärtuslikum vahend pidevalt ähvardava nälja ja viletsuse vastu. Kuna koolimeditsiinis halltõve ehk malaaria tekkepõhjuseid ei teatud ning nii haiguse tekkeseletused kui ka ravivõtted kopeerisid suuresti rahvameditsiini vastavaid käsitusi, on halltõve ümber moodustunud rikkalik kogum usundilisi kujutelmi sisaldavaid rahvajutte.

Veel käesoleval sajandil leidub inimesi, kes mäletavad halltõve olemasolu, kuid vastav jututraditsioon on suulisest pärimusest kadunud. Seepärast on halltõbe ja sellega seonduvaid käsitusi võimalik uurida tuginedes vaid arhiivitekstidele, mida hakati arhiivi talletama 1880. aastatel. Hilisemad tekstid pärinevad 1960. aastatest.

Haigusega seotud tõrjetavade edasiandmine juttude kaudu on osa talupojauhiskonnale omasest informatsiooni jagamisest. Jutte rääkides on antud kuulajaile eelkõige selgitusi haiguse olemusest. Haigustele keskendunud juttude näol on tegemist teatud laadi psühholoogilise protsessiga, mille käigus osutatakse, et seletamatu päritoluga haigust on võimalik käepäraste võtetega tõrjuda.

Arhiivitekstides leiduvad ravivõtted varieeruvad detailides, kuid on põhimõtteliselt siiski väga sarnased. Üldiselt olid kasutusel teatud mõttes terapeutilised võtted, kus oluliseks peeti etteantud skeemi veatut täitmist. Halltõve ravimist kirjeldavate arhiivitekstide põhjal on võimalik luua hägusaid kategooriaid, mis kohanduvad kogemustel põhinevate ilmingute, üleloomulike kogemuste ja sümboolsete tähenduste kirjeldamiseks. Eelkõige kajastavad need tekstikorpusel põhinevat uurijapoolset nägemust parandamisvõtete lähtekohtadest.

Ettekandes keskendutakse halltõvega seotud tõrjevõtetele rahvameditsiinis. Analüüsitakse, mil moel juttudes leiduvad ravivõtted erinevad parandamisriituste kirjeldustest, ning tutvustatakse üht võimalust ravivõtete klassifitseerimiseks.

Rahvas ja meditsiin kaasaja üliõpilaspärimuses

Marju Kõivupuu, TPÜ

Olles lugenud viimase kümne aasta jooksul üliõpilastele rahvameditsiini valikkursusi, on kursuste lõputööde näol kogunenud soliidne kogu kaasaegset meditsiinalast folklooripärimust – seda nii eestlastest kui mitte-eestlastelt õppuritelt. Oma ettekandes annangi sissejuhatava ülevaate kogutud-kirjutatud meditsiini-pärimusest.

Ka määratlus *rahvas* saab korrigeeritud sedavõrd, kui võrd ettekandes setitub, missugused erinevate sotsiaalsete gruppide esindajad on need, kelle poole üliõpilased on pöördunud autentse meditsiinalase materjali saamiseks.

Üldistavalt võib aga tõdeda – mitte-eestlastest üliõpilaste poolt kirja pandud materjali hulgas tõusevad domineerivalt esile perekonnatraditsioonidele toetuvad nn klassikalise rahvapärimuse hulka kuuluvad ravivõtted ja –viisid, eestlastest üliõpilaste talletatud (perepärimuslikku) materjali iseloomustab kosmopoliitse esoteerilise kirjanduse ja internetipõhise teabe mõju; samuti rahvusvahelise taustaga levinud kaasaegsed (noorte)uskumused ja -arusaamad erinevatest tänapäeval aktuaalsetest haigustest ja nende ravist.

Millest räägib taimeravi tekst

Renata Sõukand, TÜ, EKM

Rahvameditsiini teadmistele tuginevad praegu paljud nn looduslähedased ravimid ja ka ravimtaimed on haiguste puhul igakülgsest kasutatavad. Eesti Kirjandusmuuseumi ERA rahvameditsiini taimeravitekstide hulk on aukartustäratavalt suur, erinevate arvestuste kohaselt 10–20 tuhat teksti. Neid tekste on aga siiani väga vähe analüüsitud, seda eeskätt nende ebahühtlase esituse ja ka mitmeti tõlgendatavuse tõttu.

Informatiivsuse seisukohalt võib tekstid jaotada nelja kategooriasse: enimesindatud lühikesed konstateeringud, ravimi valmistamise õpetused, usundilist tausta veidi avavad ning harva esinevad põhjalikud, lugudega tekstid.

Sõltuvalt teksti põhjalikkusest saab seda ka erinevalt lugeda. Kes kõneleb meiega teksti kaudu: kas üksikisik või kogukond? Või hoopis uurija, kes loeb sealt välja selle, mida ta näha tahab või suudab? Kas taimeravi teksti saab vaadelda kommunikatsioonina ja kui, siis kelle vahel? Kas on vahet “omal” ja “võõral” taimel ja kust tõmmata see piir? Kui palju mõjutab informatsiooni edastamist taime positsioon rahvausundis või tema farmakoloogiline toime? Ning lõpuks: kuidas joonistub taimeravi teksti kujunemise ning mõistmise võrgustik?

Depressioonist rahvameditsiinis

Mare Kõiva, EKM

Esitatakse ülevaade etnopsühhiaatria mõiste muutumisest 20. sajandil ja vaadeldakse eesti rahvameditsiinis depressiooniga seotud rahvapärast taksomoomiat ja ravivõtteid.

Etnopsühhiaatria mõiste kuulub 20. sajandisse. 19. sajandi peamisi seisukohti oli, et lääne ja ida meditsiinis on normaalse ja ebanormaalse määratlused erinevad, kuid kokkuvõttes on psühhiaatrilised haigused mõlemal pool ikkagi ühesugused. 1950. ja 1960. aastatel viidi läbi mitmeid küsitlusi, tõlgendustes lähtuti psühhoanalüüsist. Paljudes arutlustes püüti tõestada, et vaimuhaigused on globaalsed ega sõltu kultuurist, vaid on seotud eeskätt bioloogiliste muutustega. 20. sajandil tabas Põhja-Ameerikat, kuid ka Lääne-Euroopat iselaadne kriis – koos immigrantidega jõudsid sealsesse kultuuriruumi kummalised psüühilised haigused, mis kuulusid sisserändajate omakultuuri hulka. See aktualiseeris nn kultuuripõhiste vaimuhaiguste olemuse uurimise, vajaduse neid kirjeldada ja juhtumeid analüüsida. Suurema läbimurde põhjustas Ameerika tuntud psühhiaatri ja meditsiiniantropoloogi Arthur Kleinmani uurimistöö, milles ta tõestas, et kultuuripõhised haigused vajavad tõsist suhtumist, kõiki haigusi ei saa taandada ametlikule psühhiaatria haigusstandardile, vaid tuleb arvestada kogukonna antud nimetusi, haiguskirjeldusi, kultuuriomast käitumismudelit jmt. Ta määratles paljude kultuuripõhiste psühhiaatriliste haiguste vastavuse Ameerika ametliku standardiga (DSM IV), kirjeldas haigusi, mis sellesse skaalasse ei mahtunud, olles liiga omapärased, seistes haiguse ja neuroosi piirimail.

Kultuurikeskseid sündroome on alates 1960. aastatest palju uuritud. Kokku on kirjeldatud 185 sellist haigust, need on oluline etnopsühhiaatria uurimisvaldkond tänini. Haiguste loetelu erineb

autoriti ja sõltub sellest, millise piirkonnaga on tal enam kokkupuuteid olnud. Vastavalt on rõhk kas lõuna-ameerika, indiaani, hiina, jaapani, aasia või aafrika haiguskirjeldustel. Tänapäevaks on mitmetele neist haigustest leitud realistlik seletus, osa ei ole sõna otseses mõttes psüühilised haigused. Kuulsam on Uus-Ginea omapärane haigussündroom, mis tabas peamiselt fertiilses eas naisi ja lõppes nende surmaga. Tänu antropoloogide ja meedikute ühisuuringutele selgus, et tegemist on hullu lehma tõve analoogiga, mis oli seotud naiste traditsioone järgiva tavaga süüa matustel surnud sugulasi. Kirjanduse vahendusel on üldtuntud amokijooks, *anorexia mirabilis* (keskaegses Euroopas äärmuslik paastumine, seotud religioossete nägemuste ja ilmutustega), *anorexia nervosa* (Põhja-Ameerika, Lääne-Euroopa), nn must auk, arktiline hüsteeria, vaimude saadetud haigused, *susto* ehk hingekaotus, *nervios*, kuri silm, *lokura* jpt. Mitmete nimetuste taga on rasked vaimuhaigused (skisofreenia, maniakaalsed seisundid jpm), mitmeid on kasutatud teatava sotsiaalse staatuse saavutamiseks kogukonnas, mitmed ilmnevad pikema äärmuslikes tingimustes elamise järel, mitmed jagunevad üksnes naistele või üksnes meestele tunnuslikeks haigusteks. Et etnopsühhiaatrilised haigused tekivad ja on juurdunud tänases kõrgkultuuris, sellele on osutatud seoses nt rokkmuusika põhjustatud haigussündroomidega. Skisofreenia ja depressiooni puhul on korduvküsitlustega uuritud nende kultuurilist väljendusviisi ja ravivõtteid.

Paljudes kultuurides on tegutsenud nn etnopsühhiaatrid, kes oskasid diagnoosida ja ravida vaimuhaigusi. On rõhutatud rahvapäraste võtete, nagu dramaatiline arstimisrituaal ja teatavate keeldude süsteem, olulisust haige tähelepanu fookusseerimisel ja tema tervenemisel, nagu ka autoriteedi mõjule sümptomite ohjamisel jpm. Etnopsühhiaatritena tegutseb nüüdisühiskonnas alternatiivmedikuid, terapeute ja rahvaarste.

Etnopsühhiaatrilisi haigusi on nt liigitatud:

1. Psüühiline haigus, ilma otsese orgaanilise vigastuseta, ei vasta tavameditsiini määratlusele (amok).

2. Psüühiline haigus, ilma otsese orgaanilise vigastuseta, vastab tavameditsiini määratlusele, erandlike joontega teatud kultuuris (*shenjing shaijo*).

3. Tavameditsiinis mittetunnustatud haigus (*kuru*).

4. Orgaaniliste kahjustustega (või nendeta) teatud kultuuripiirkonnas levinud haigus, mida tavameditsiin ei tunnista (kuri silm).

5. Seisund või käitumine, mis on seotud transi või seestumisega; kuulmine, nägemine, vaimude või surnutega suhtlemine; hingekaotus. Neid ei peeta vastavas kultuuris patoloogiliseks.

Etnopsühhiaatrias kirjeldatud haigused leiduvad ka eesti rahvameditsiinis. Kuigi veel 20. sajandi alguses on algatatud kohtuasju ja klaaritud ajakirjanduses loomade ja inimeste tervise kahjustamist küll kaetamise, nõiduse, kurja sõna ja muuga, ei ole Eestis olnud tavaks minna arsti juurde abi saama vaimude saadetud haiguse, kurja silma, hingekaotuse vmt vastu. Selliste haigustega külastatakse aga alternatiivmedikut või püütakse sellest koduste meetoditega vabaneda.

Tavamedikult abi otsimist takistavad mitmed asjaolud, sh harjumuspärased siseringi haigusmääratlused, mida väljapoole ei reflekteerita; arvamused selle kohta, mis on haigus ja mis seda ei ole; tarvidus kuuluda kategooriasse *normaalne*, sest vastandkategooria on kardetud, selle suhtes oli kogukond üldiselt sensitiiivne. *Ebanormaalne, normist kõrvalekalduv* tähendas kõlbmatust ja saamatust, vaesust, õnnetust väga laial skaalal. Seejuures kehtisid rahvaluuleüleskirjutuste põhjal kategoriseeringud, mille järgi *normaalne* ja *ebanormaalne* kehtis erinevate sotsiaalsete ja vanuserühmade kohta erinevalt – rikas mees võis olla vägagi normist põikuv, ilma et seda oleks liigitatud ebanormaalsuse või haigusena, vaeste puhul oli kategoriseerimine kiirem ja lubatavus väiksem.

Depressiooni on määratletud etnomeditsiinis kaudselt, kirjeldades: nt hinnagulised haiguskategooriad, nagu kurvameelne, isutu, kuivab,

unetu, hingepiinas, vapustatud, *jalgadega maast lahti* jm. Kesksete haiguspõhjustena tuuakse esile lähedase inimese või armastatu kaotus, mahajätmine, surm, traumad (eeskätt töövõimetus), ülejõu käiv töö, maagiline side või pahatahtlik kahjustamine.

Ravimeetodid on kaunis lihtsad, nende keemiline pool leebe, standardne (kasutatakse tuntud rahustavaid teesid ja vanne). Muudest võtetest on esindatud kirev valik alates tõsisest füüsilisest ehmatisest, miljöö- ja elukohavahetusest mõõduka tööhõiveni, kuid ka inimeste keskel hoidmine, keeldude süsteem seoses leina, kurvastamise ja muuga.

Kummastavaid seisundeid seletati ka maagilise sidemega, millest, nagu ka liiga tugevatest sidemetest kaotatuga, püüti igati inimest vabastada. Paljudel juhtudel käidi rühmaga/perega koos abi otsimas. Uskumuste kohaselt oli parem kui haigus n-ö *lõi välja*, kui et piin jäi organismi.

Tänaseks on rahvapärane võttestik tugevasti muutunud. Erineva taustaga depressioon on sagedasti põhjus alternatiivmediku külastamiseks. Ravitakse erinevate teraapiatega, massaa*i*, *new age*'ist mõjutatud võtete, rühmateraapia, rituaalide, meditatsiooni ja muude võtetega. Väga sageli soovitatakse elulaadi muutmist.

“Talupoja-eugeenika”

Ken Kalling, KVÜÕA

Oma ajaloo oli eugeeniline ideoloogia (eugeenika= rassihügieen= tautervishoid – bioloogiliselt täisväärtuslikuma inimese aretamisele suunatud liikumine) selgelt paternaalne ja elitaarne, nii mõnigi kord välistades oma objektide harimise või nende sügavama pühendamise käsitletavasse teemasse.

Eesti eugeenika ajalool on juuri karskusliikumises. Karskusliikumine on aga see (väidetavalt esimene) valdkond, kus oma aja teaduse ideed leidsid vastuvõtu n-ö tavaliste inimeste hulgas.

Ettekanne püüab avada eugeenilise liikumise n-ö tavamõtlemisele suunatud aspekte Eestis. Sissejuhatuse säärasele lähenemisele saab teha vägagi formaalse, alustades mõnest näitest – siiski mitte vanasõnadest (*käbi ei kuku kannust kaugele*), vaid õpetatud eugeenikute tehtud vihjetest, mis konstateerivad nende arvates n-ö igapäevaelus toimunud (teadmiste ja tähelepanekute pinnal) selektsiooni inimeste hulgas.

Eesti oludes võiks tuua esile eeskätt Juhan Luiga käsitlused (*hetäristlikust* abielust), Hugo Bernhard Rahamäe jt arutlused (*700-aastase orjapõlve* vältel toimunud selektsioonist), aga ka nt genealoogiale eugeenilise liikumise vallas pandud ootused.

Kõnesolevad näited annavad ettekujutuse, kuidas toonased eugeenikud püüdsid oma teadusele apelleeriva ideoloogia kõrval näha ka teatava tavamõtlemisel toimiva fenomeni olemasolu, püstitades eesmärgiks kaasata vastavad tõekspidamised laiemasse rahva arengu suunamisse.

Et eugeenikud olid oma ideoloogia *pilvede pealt alla toomises* edukad, kinnitavad nii mõnedki siiaamaani inimeste seas elavad hirmud ja eelarvamused.